

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ЛОКАШ ОЛЕНА ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 32:159.9

**ВПЛИВ НЕСВІДОМОГО НА ФОРМУВАННЯ
ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ**

Спеціальність 23.00.02 – політичні інститути та процеси

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Одеса – 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті соціальних наук Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова Міністерства освіти та науки України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
Подмазко Євген Артемович,
Одеський національний університет ім. І.І.Мечникова,
Інститут соціальних наук, доцент кафедри політології.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
Івакін Олексій Аркадійович,
Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри філософії;

кандидат політичних наук, доцент
Самуйлік Микола Миколайович,
Одеський інститут сухопутних військ,
старший викладач кафедри суспільних наук.

Провідна установа: Інститут політичних та етнонаціональних досліджень НАН України. Відділ теоретичних та прикладних проблем політології, м. Київ.

Захист відбудеться " 28 " вересня 2001 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.086.02 в Одеській національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий " 28 " серпня 2001 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради

Дудченко В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

В сучасній Україні на етапі становлення наявні специфічні риси розвитку і процеси стабілізації. Одною з таких рис є демократизація. Цілком природно, що прямування, або ж, навпаки, стагнація процесів демократизації України в значній мірі детерміновані трансформаційними процесами, що відбуваються в психологічному просторі суб'єктів політики. Що ж це за процеси і у чому полягає їхня сутність?

Демократизація суспільства як трансформаційний перехід у новий стан соціально-політичного простору України характеризується наступними процесами. По-перше, зміною нормативно-законодавчої бази нашої держави відповідно до стандартів сучасних розвинених демократичних країн. По-друге, глибокими змінами соціально-економічного укладу соціуму, формуванням нових суспільних та політико-правових інститутів. По-третє, Україна проходить етап структурування громадянського суспільства – феномену, пов'язаного з усіма вищезгаданими процесами, та із змінами нашого суспільного світосприйняття загалом. Саме останній феномен – суб'єктивний фактор, що впливає на політичні процеси та формування інститутів політики, – і був обраний дисертантом для наукового дослідження. Безумовно, що перших два фактора, які слід віднести до об'єктивних, знаходяться у діалектичній взаємозалежності з третім, суб'єктивним. **Актуальність дослідження** полягає у тому, що теперішній час характеризується таким специфічним становищем, коли формується ряд інститутів громадянського суспільства, що не можуть функціонувати як дійсні структури демократії саме через складні деструктивні процеси, що мають місце у суб'єктивному психологічному просторі громадян нашої країни.

Потреба в цих інститутах розвинених демократичних держав формувалася на протязі тривалого історичного часу саме завдяки поступовим змінам у картині світу населення цих країн та усвідомленню того, що саме така форма сприятиме руху до свободи, добробуту та практичній реалізації принципів народовладдя. Ситуація з країнами колишнього СРСР інша, адже ні Україна, ні Росія чи Біларусь не мали часу для таких глибинних трансформаційних процесів у психології своїх громадян. Розгляд суспільної свідомості, вміст якої стає наявним завдяки ЗМІ, та наукової свідомості, що виявляється через науково-теоретичні дослідження, свідчить про те, що значна кількість громадян усвідомлює необхідність розвитку інститутів громадянського суспільства, але за роки незалежності України так і не вдалося сформувати дійсний демократичний апарат державної влади та ефективне громадянське суспільство. Тобто проблема полягає у такому протиріччі: свідомо підтримка демократичних форм перетворюється на голослівну, тільки-но зустрічається з повсякденною поведінкою у суспільно-політичній сфері, де продовжують панувати старі командно-адміністративні та неправові засоби.

Отже, аналіз причин існування такого глобального протиріччя приводить до висновку, що дослідження внутрішнього психологічного змісту різноманітних політичних суб'єктів, активно діючих в Україні, – одна з найактуальніших задач сучасної політичної науки. Акцент на несвідомому в даному дослідженні очевидний: безпосередні реакції й оцінки суб'єктів політики, які є реальною причиною певної поведінки та реалізацією своїх справжніх цінностей, криються саме в структурах колективного й індивідуального несвідомого. Існує значний науково–дослідницький масив, що вивчав та продовжує вивчати прошарок суспільно–політичної свідомості та ту політичну поведінку, яка легко може бути пояснена впливом зрозумілих об'єктивних речей. Але, на жаль, у зарубіжній та вітчизняній науці недостатньо спеціальних досліджень, присвячених глибинним, несвідомим процесам спочатку формування, а потім існування у суб'єктів політики тої суспільно–політичної картини світу, що й стає загальним фоном життя суспільства та фундаментом, на якому будуються громадянський та державний інститути.

Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена окрім щойно зазначених чинників ще й тим, що, по-перше, формування визначеного політичного середовища прямо пов'язано з тим змістом, яким наповнюються суб'єкти політики в процесі політичної соціалізації; по-друге, стабілізація держави і подальший розвиток демократичних процесів залежать від пануючого соціально-психологічного фону в суспільстві; по-третє, розробка національною елітою цілісної ідеологічної концепції держави буде вкрай непродуктивною без вивчення всього різноманіття глибинних політико-ідеологічних орієнтацій, існуючих в Україні.

Без дослідження особливостей цих процесів практика розвитку громадянського суспільства і реформування інститутів держави, тобто формування нової політичної системи, не може бути ні стабільною, ані ефективною. Саме таке усвідомлення актуальності проблеми впливу несвідомого на політичний простір зумовило вибір теми дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, темами. Дане дослідження є складовою частиною наукової теми кафедри політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова “Політична діяльність у демократичному суспільстві” (номер державної реєстрації 0191002015), а також має безпосередній зв'язок з науково–дослідницькою роботою “Національне питання на Півдні України: історико–політологічний аспект”.

Мета даного наукового дослідження полягає в тому, щоб довести висунуту гіпотезу, згідно з якою несвідоме виступає в якості важливого чинника політичного процесу та позначити специфіку функціонування несвідомого в українському просторі політики.

Досягнення мети дисертаційного дослідження планується забезпечити через рішення таких **задач**:

- визначити методологію, що дозволила б оптимально розкласти на структурні компоненти без ліквідації цілісного бачення таку живу систему у процесі розвитку, як суб'єкт політики (і індивідуальний, і груповий);
- застосовуючи класичні теорії несвідомого, визначити сутність, структуру та сформулювати поняття несвідомого;
- на основі обраної методології визначити місце та роль несвідомого в структурі індивідуального і групового суб'єкта політики;
- рельєфно виявити проявлення дії несвідомих процесів на всіх етапах суб'єктно-об'єктних відношень індивіда і/ або групи і політики: у процесі політичної соціалізації; при формуванні у суб'єктів політики структури ідеалів, політичних цінностей і пріоритетів; у результаті взаємодії сформованого суб'єкта політики з соціальним середовищем;
- виявити специфіку свідомого та несвідомого життя в українській політиці;
- внести ряд пропозицій і рекомендацій з питань подальшої розробки досліджуваної проблеми.

Об'єктом дослідження виступає політичний простір у психологічному вимірі.

Предмет дослідження – це прояви несвідомого у політичному просторі.

Методологічною основою дисертації виступають філософський, загальнонауковий та конкретнонауковий методи дослідження у їх політологічному зрізі. Це системний принцип дослідження, метод якісних структур та “Штурвал Калинаускаса”, які дозволяють розглядати суб'єкта політики, як цілісну відкриту систему, що розвивається. Через те, що проявлення несвідомого виявляють себе практично в усіх процесах та явищах політичної сфери, а ступінь прояву його залежить від рівня розвиненості, “зрілості” того чи іншого явища, постає задача встановити взаємозв'язок між динамікою становлення політичного процесу (явища) та силою впливу механізмів несвідомого. З цією метою застосовуються метод діалектики, історичний метод дослідження та ін. Базуючись на принципі об'єктивності, аналіз закономірностей взаємодії несвідомого із полем політики здійснюється за допомогою порівняльного, статистичного, соціологічного методів дослідження.

Спираючись на порівняльний аналіз, дисертант доповнила сучасні типології політичної культури та політичної діяльності. Використання даного методу надало можливість визначити загальні риси цих політичних явищ при аналізі концепцій вітчизняної та зарубіжної політології і на цій підставі, за допомогою метода якісних структур, зробити більш глибокий аналіз скрізь призму несвідомого. Завдяки контент-аналізу були опрацьовані, систематизовані українські періодичні видання 1990–2000 рр., що дало змогу на основі отриманих результатів виокремити особливості становлення вітчизняних політичних інститутів в сучасних умовах та глибоке ставлення до цього масового несвідомого суспільства. Широко використовується також

критико–конструктивний метод при аналізі сприйняття й оцінки об'єктивної дійсності індивідом, поведінки в політиці як одиничних, так і групових суб'єктів.

Наукова новизна одержаних результатів зумовлена як відсутністю системних досліджень за даною проблематикою у вітчизняній науці, так і нетрадиційним підходом до аналізу проблеми в цілому завдяки тому, що запропоновано методологію дослідження проблеми. Вона дозволяє аналізувати структурні елементи суб'єкта, не втрачаючи цілісного бачення і його якісної визначеності, а саме: кожний з елементів діяльності суб'єкта політики можна у будь–який момент дослідження ідентифікувати з його якісними властивостями.

В дисертації визначено роль впливу несвідомого психічного на політичний процес загалом та формування певного суспільно–політичного самоототожнювання індивідом та групою. Запропоновано варіант зведення до спільного знаменника багатьох наукових визначень категорії “несвідомого” у політології, що дозволяє проаналізувати значну кількість варіацій прояву несвідомого в політиці при суб'єктно-об'єктних взаємодіях. Подано аналіз взаємодії несвідомого компонента психіки з його свідомими проявами, визначено їхню взаємозумовленість та розглянуто момент переходу проявів несвідомого суб'єкта політики в свідоме.

Зроблено спробу осмислення змісту проблеми несвідомого в політиці як у сучасних постіндустріальних суспільствах, так і в країнах із демократією, що розвивається. Шляхом вивчення сучасних українських соціально-політичних характеристик, що властиві суб'єктам, виявлено тенденції подальшого розвитку громадянського суспільства та стабілізації політичної системи загалом.

Обґрунтовано необхідність вивчення проблеми несвідомого в політиці на міждисциплінарному перехресті різноманітних наук, що дозволило би комплексно займатися цими проблемами.

Практичне значення одержаних результатів дослідження визначається науковою новизною і полягає у спробі визначення певних елементів задля подальшого теоретизування у напрямку дослідження проблеми проявів несвідомого в політиці, а також у розробці практичних рекомендацій з можливостей впливу на прояви деяких несвідомих процесів на державному рівні.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані політологами, соціологами, психологами, іншими вченими, що вивчають проблему несвідомого, а також практикуючими політиками й органами державної влади при формуванні політичної лінії.

Матеріали дисертаційної роботи також можуть бути корисні при розробці спецкурсів з політології, відновленні загальних курсів з цієї дисципліни у вищих навчальних закладах.

Апробація результатів дисертації. Основні висновки і теоретичні положення дисертаційного дослідження були обговорені на методичних семінарах викладачів кафедри політології Інституту соціальних наук Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова в

1998-2000 рр., на аспірантських наукових семінарах. Результати дослідження викладені у виступах на Міжнародній науково -практичній конференції “Молодь третього тисячоліття: гуманітарні проблеми і шляхи їхнього вирішення” (Одеса, 15-16 травня 2000 р.); VIII Всеукраїнській науково-практичній конференції “Українська еліта та її роль у державному будівництві” (Київ, 18-19 травня 2000 р.); Міжнародній науково-практичній конференції “Культура світу і громадянське суспільство” (Одеса, 30 вересня – 5 жовтня 2000 р.). Істотні аспекти дисертації розкриті на лекціях політологічних курсів “Політична культура”, “Технології політичного процесу” та спецкурсу “Філософія політики”.

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено в п’яти статтях у збірниках наукових праць та журналах, чотири з яких входять до переліку фахових видань, затверджених ВАК України, а також у 2-х публікаціях в матеріалах міжнародної та всеукраїнської науково–практичних конференцій.

Структура дисертації складається з вступу, двох розділів, які об’єднують чотири підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації –194 сторінки, список використаних джерел складає 14 сторінок (184 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

Перший розділ “Суб’єктивні фактори політичного процесу” складається з двох підрозділів. Підрозділ 1.1 “Різноманіття підходів до дослідження несвідомого у політиці” присвячено аналізу теоретичних концепцій щодо проявів свідомості та несвідомості у політиці як провідного суб’єктивного фактору, що здійснює формування політичного поля.

З точки зору багатьох зарубіжних та вітчизняних політологів, саме процеси людського психічного виконують функцію суб’єктивності у політичному процесі. Це такі дослідники, як Ч. Мерріаму, Р. Мертон, О.І.Соловйов, Л.О. Преснякова та ін. Кожний з них пропонує свою класифікацію суб’єктивних факторів, до складу яких входять свідомі та несвідомі елементи людської діяльності.

Історія розвитку дослідження даної проблеми у політології має невеликий час та багаж. Більше уваги приділялося несвідомому в філософії та психології, але цей досвід, з одного боку, не може допомогти у галузі політології, з іншого – повинен бути трансформований політологами саме у пласт політологічного теоретизування з метою більш доцільного дослідження впливу на політичні процеси тих факторів, що окреслені політологами, як складно досліджувані, стохастичні, ірраціональні, тобто суб’єктивні.

Першими спробами такого теоретизування у політології можна назвати праці Б.А.Грушина, Г.Г. Ділігенського, О.К. Уледова, Б.Ф.Поршнева, Д.В.Ольшанського та деяких інших дослідників.

Їх заслуга полягає в тому, що категорії “масова свідомість”, “суспільна свідомість” починають розглядатися на новому рівні методологічного теоретизування, в першу чергу, завдяки філософському осмисленню цієї проблеми. Але сучасна політологія потребує наступного рівня дослідження цієї проблеми – рівня, на якому будуть зведені до єдиного політологічного знаменника не тільки загальнометодологічні формулювання понять “свідомість” та “несвідомість” з філософії, але й максимально наближений до емпіричного шаблю обсяг цих понять з психології. Тому розглядається феномен “несвідомого” також з позицій основних психологічних шкіл.

В цьому підрозділі також дається характеристика стану наукової розробки проблеми впливу несвідомого на різні політичні інститути та процеси у російській та вітчизняній науці. Автор підкреслює, що існуючого обсягу досліджень з цієї проблематики на сьогоднішній день недостатньо як з точки зору кількості, так і з точки зору методологічного шаблю дослідження.

Існує ряд робіт по суміжних із даною проблематикою галузях, наприклад, російських вчених В.О. Іванова, Л.Я. Гозмана, О.Б. Шестопал, А.В. Сергієва, С.С. Андрєєва, П.А. Сергієнка, В.В. Крамника, О.В. Захарова, І.А. Лебедева, Я.В. Любимого, В.Б. Кольцова, В.А. Мансурова, Г.В. Осипова, І.Б. Бовіної, Б.Д. Паригіна, українських вчених О.А. Івакіна, М.М. Самуйліка та ін.

Серед українських політологів, які працюють в напрямку дослідження суб’єктивних аспектів поля політики, слід назвати Б.А. Богомолу й А.М. Пойнченко, М.М. Слюсаревського, Л.М. Карамушку, О.Б. Федоришина, Г.Г. Почепцова, І.О. Поліщука, Н.Ф. Калину, Є.В. Чорного, О.Д. Шоркіна, а в зв’язку з проблемою політичної соціалізації, що виражає одну з основних функцій у нашому дослідженні – В.М. Бебика, С. Макеєва, А. Надточія, О. Рудакевича, А.П. Чередниченка, І.Я. Вдовинчи, М.С. Катаєва, П.С. Кривоцюка.

У підрозділі 1.2 “Основні прояви несвідомого у політичній діяльності як форма самоідентифікації суб’єкта політики” розглядаються основні загальнометодологічні принципи, що, з одного боку, сприяють збереженню цілісного сприйняття досліджуваної дисертантом системи – суб’єкта політики; з іншого – дозволяють аналізувати його політичну діяльність скрізь призму зумовленості механізмами несвідомого. Такі властивості характерні для методу якісних структур, що розроблений І.М. Калинаускасом, і активно застосовується у гуманітарних і природничих науках. Для більш глибокого і точного аналізу проблеми прояву несвідомого у полі політики дисертантом використовується розгорнута форма методу якісних структур – “Штурвал Калинаускаса”, що передбачає поділ кожного аспекту методології на “позитивний” і “негативний”. Таким чином, діяльність суб’єкта політики розкладається на такі компоненти: політична соціалізація, формування політичного міфу як структури глибинної самоідентифікації суб’єкта політики, політична культура й ідеологія, форми і методи політичної активності.

Аспект зв’язку “Штурвала Калинаускаса”, що виступає в якості каналу сугестії, тобто місця впливу більшого цілого (соціуму) на аналізоване ціле (суб’єкт політики), наповнений таким

змістом, як механізми політичної соціалізації, форми соціального спадкування і соціального тиску. Специфіка цих механізмів зводиться до того, що вони надіндивідуальні і, отже, сугестивні; вироблялися протягом всієї історії людства в якості продукції еволюційного розвитку соціуму, тобто незмінні й одноманітні для будь-якого політичного співтовариства незалежно від ідеології, рівня технічного прогресу і т.д. Тому ці механізми та форми містять у собі такі прояви несвідомого: наповнення внутрішнього простору змістом соціально-психологічного світу референтної групи, а також змістом соціально-політичної парадигми, що панує в даному суспільстві, без втручання раціонально-критичного мислення з боку індивіда; робота трьох основних механізмів соціалізації, у яких задіяний кожний із членів суспільства – механізм формування “Ми”, механізм соціального замовлення, механізм заохочення і покарання; надраціональні, тобто ірраціональні властивості мають архетипічні образи в ролі соціально-політичних ідеалів і антиідеалів.

Механізм формування “ми” виступає в якості першопричини для виникнення, з одного боку, різноспрямованих ідеологій, партій, політичних рухів; з іншого – інтегруючим чинником при формуванні визначеної цивілізаційної парадигми. Механізм соціального замовлення при політичній соціалізації виявляє себе, як поширення та відтворення пануючої ідеології тієї чи іншої держави національною елітою. Реальність відтворення елітою існуючої ідеології виникає завдяки двом чинникам: по-перше, наявність каналу сугестії в індивіда; по-друге, наявність у руках еліти необхідних для керування соціумом форм і методів примусу. На вже сформованих суб'єктів політики цей механізм впливає шляхом зведення до максимальної однозначності варіативності політичного майбутнього країни й ідеологічних пріоритетів.

Політичний міф суб'єкта політики – це місце його глибинної самоідентифікації, тобто змістове ядро і індивідуального, і колективного суб'єкта політики, що містить у собі політичні цінності, норми, пріоритети, а також форми і методи досягнення особистісного і суспільного ідеалу. Нація, як один із суб'єктів політики, самоідентифікує себе з тим політичним (у самому широкому розумінні цього слова) міфом, що склався в результаті її визначеного історичного існування в тому чи іншому природно-соціальному середовищі. Політичний міф будь-якого суб'єкта політики є неодмінним і невід'ємним компонентом людського буття, що формується й одержує закінчену форму в процесі політичної соціалізації. Його головне завдання – бути замісником об'єктивної дійсності, суб'єктивізуючи навколишній світ; його місце існування – глибинні прошарки індивідуального і колективного несвідомого. Якщо міф нації не має такої сторони, як фактичне історичне буття, це означає поступову деформацію, а потім і деградацію національної самосвідомості, тобто втрату ідеального, духовного плану міфу, а, виходить, і моці пасіонарності. Місце ж самоідентифікації індивідуального суб'єкта політики має два рівні, що переходять один в інший: рівень норм, що розуміються самі собою, правил і цінностей, надбаних у

процесі політичної соціалізації у найближчому оточенні; рівень колективного, надособистісного політичного ідеалу, переданого індивідові національною спільнотою.

Політична культура й ідеологія розглядаються в контексті типології, запропонованої К.С. Гаджієвим. Простежується взаємозв'язок між політичною культурою як джерелом політичних традицій, норм політичної практики, орієнтацій і установок людей у відношенні до існуючої системи загалом і діяльністю несвідомого, що базується на життєвому досвіді, багатократному повторенні відчуттів, сприйняттях, на стійкому механізмі пам'яті. Досліджуються глибинні змісти в політиці носіїв органічного і ліберально-демократичного типів політичної культури. Аналізується “настановне” відношення представників цих типів культури до соціально-політичних ідеалів-абстракцій: “свобода”, “рівність”, “індивідуалізм”, “приватна власність”, “багатство”, “держава”, “громадянське суспільство”, “закон”, “порядок” і т.п. Окреслюються пріоритетні суспільно-політичні переконання для органічного і ліберально-демократичного типів політичної культури, що наділяються характеристиками “фільтра” і “цензора” стосовно всієї інформації, усіх подій і ситуацій, що виникають у суспільному житті.

Дисертант звертає увагу на необхідність комплексного підходу при визначенні в державі того чи іншого типу політичної культури в якості домінуючого, включаючи в нього і категорії семіотики. Неможливо говорити про суб'єктивний простір носія політичної культури без того, щоб не торкнутися проблеми мови, а точніше, семантичного простору тих принципів, якими наповнена політична культура. Адже носій даної конкретної політичної культури – людина, що інтеріоризувала у свій внутрішній простір ті цінності, що до цього були для неї просто об'єктивними, предметними знаннями. Тобто це людина, що здійснила перехід від того, що виступає, як легко усвідомлюване, до того, що може бути усвідомленим нечітко чи навіть не усвідомленим зовсім. Отже, йдеться про механізми роботи несвідомого: витиснення, відщеплення, проектування і тощо. Суть проблеми, проте, полягає в тому, щоб зрозуміти ці процеси не як автоматичні, а як особливу психічну діяльність, бодай навіть несвідому.

Різноманітний ступінь і форма активності в сфері політики суб'єктів політики визначається тими видами політичної культури, розгляд яких наведено вище. Виділяються засоби активності в політиці носія ліберально-демократичного типу культури, зорієнтовані на самоорганізацію і самоврядування і, отже, на розвиток інститутів громадянського суспільства, юриспруденції – для формалізації й універсалізації норм і прав, домінування в громадському житті товарно-грошових відношень. Також досліджуються методи соціально-політичної активності представника органічного типу культури, забарвлені ірраціональною атмосферою патерналістсько-родичівських домінант. Дається порівняльний аналіз, у результаті якого дисертант доходить висновку: нетрадиційні, неприйнятні для одного суспільства методи в політиці (анти-технології), які є

звичними і легітимними в іншому соціумі, виступають одним із чинників, що викликають взаємне відторгнення і непорозуміння між цими спільнотами. Сутність цього несприяння – в автоматичних реакціях і оцінках суб'єктами політики тих політичних ідеалів, цінностей, форм поведінки і т.д., що у ході політичної соціалізації були позначені як “анти -”.

Розділ завершується висновками про сутність, структуру і специфіку впливу механізмів несвідомого на політичні процеси.

Другий розділ “Україна: політичні детермінанти свідомого і несвідомого життя”, який структурно складається з двох підрозділів, присвячено аналізу тих проявів несвідомого, що характерні для української політики, їх відміні від суб'єктивних елементів, які можна віднести до свідомих, а також впливу цих процесів на сучасні політичні події у нашій державі.

Підрозділ 2.1 “Елемент свідомого в політичному процесі України як невід'ємний компонент при дослідженні несвідомого”.

Легко виводяться на рівень суспільної й індивідуальної свідомості ті політичні цінності й ідеали, норми і політичні технології, що є легітимними й узвичаєними. Цілеспрямовану роботу з формування і трансформації семантичного простору цих санкціонованих уявлень виконує національна еліта держави. В її завдання входить не тільки заповнення “білих плям” у структурі суспільних ідеалів і цінностей, але і надбання значної кількості архетипічної енергії для перетворення власного статусу з боку пасивної більшості на “морально законодавчий”. Одним із критеріїв перетворення колективного суб'єкта політики на національну еліту виступає спроможність до раціональних і суверенних дій. У цьому зв'язку дається характеристика вітчизняної національної еліти, рівня її соціальної значимості і ступеню визнання з боку пасивної більшості. Дисертант, спираючись на соціологічні дослідження і статистичні дані, доходить висновку, що загальне уявлення про національну еліту в Україні вбирає в себе переважно політичну еліту і фінансову олігархію. Аналізується механізм соціальної підтримки з боку громадськості стосовно правлячої еліти, який характеризується зворотнім впливом на останню. Розглядається значимість внутрішньої і зовнішньої підтримки політичної еліти, оцінюються їх кількісні і якісні показники в Україні.

Не менш важливий і інший інструмент свідомого впливу і коректування дій політичних суб'єктів – критика, використовувана не тільки політичними опонентами й іншими суб'єктами політики, але так само широко застосовувана й різними соціальними спільнотами й інститутами (у першу чергу, мова йде про журналістів і канали ЗМК). Дисертант зосереджує увагу на тому, що в нашому суспільстві критика перестає виконувати функцію неупередженого, об'єктивного аналізу суспільно-політичних процесів, трансформувавшись у тотальне несприяння як фон життя. Воно, будучи елементом громадської свідомості, перетворюється на несвідомий інваріантний стереотип сприйняття. Національна еліта також схильна до цієї тенденції і, як наслідок, незадовільно

справляється зі своєю основною задачею: видати суспільству позитивну модель розвитку української держави як високоякісний продукт діяльності свідомості і надсвідомості. Дисертант аналізує умови можливого виникнення в суспільстві такої моделі і оцінює можливість її втілення в Україні.

В якості прикордонного явища діяльності свідомого і несвідомого дисертант розглядає феномен неформального лідера. Головний привілей неформального лідера полягає у можливості порушити норму в ім'я ідеалу, оскільки він – уособлення істотного інтересу, що не набув належної уваги з боку “офіційної” політики. Його завдання – не тільки виступати носієм “забутих” інтересів і відстоювати їх, але і позначати свою позицію з точки зору раціональності за цінністю, виходячи на прикордонну лінію свідомого й ірраціонального. В Україні феномен неформального лідерства не набув ще достатнього поширення і впливу на суспільну свідомість, але потребу, очікування таких лідерів населенням можна легко простежити, і це цілком нормально – соціум повинен мати різноманітних лідерів.

У підрозділі 2.2 “Зумовленість трансформаційних процесів у політиці феноменом несвідомого” дисертант звертається до дослідження впливу несвідомого на формування політичного простору України. Автор прийшла в даному дослідженні до наступного висновку: українське суспільство, що знаходиться зараз на трансформаційному шляху, не має одностайної більшості, яка б розділяла єдині політичні ідеали й цінності та одностайно б сприймала певну картину світу як “анти-взірці”.

На жаль, українці сьогодення розколоти на декілька угруповань, серед яких є такі, що вважають взірцем пріоритети ліберально-демократичної політичної культури, і такі, що підтримують ідеали органічної, але і ті й інші обов’язково мають “анти-взірці”: для перших – це органічні цінності, для других – навпаки – ліберально-демократичні (слід підкреслити, що термін “українець” трактується тут якомога широко: це не тільки етнічні українці, але й етнічні меншини, що проживали й проживають зараз на території сучасної держави, переживаючи ті самі суспільно-політичні події і характеризуючись певним ототожнюванням з архетипами, що панують в Україні; це й одиничні представники інших етносів, що стали громадянами країни, життєві критерії яких теж трансформувалися під впливом нашої суспільної парадигми). Таке протистояння призводить до постійного відтворення бінарної політичної моделі. Крім того, існує велика численність тих, хто намагається ввібрати до себе обидві картини світу таким чином, що залежно від ситуації вони можуть приєднатися до перших чи других.

Перший клас прояву несвідомого в українській політиці – клас надіндивідуальних надсвідомих соціально-політичних явищ. Це налагоджені шляхи та форми політичної соціалізації, які, на жаль, не використовуються повною мірою незалежною Україною в першу чергу тому, що вітчизняна еліта досі не стала виробником і постачальником єдиної державної ідеї, яка б вбирала

до себе пріоритети й цінності задля будування України як істоти з певним світовим обличчям та характером. Аналіз проблеми існування архетипних героїв та явищ у суспільно-політичному просторі доводить до висновків, які підтверджують наявність “подвійних стандартів”, тобто сугестивність багатьох українців до архетипного героя “органічного світу”, незважаючи на зростаючий вплив героя “ліберально-демократичного світу”. Ситуація ускладнюється ще й тим, що ці архетипичні герої не йдуть на зближення один з одним, не спроможні поки ще об’єднати більш-менш близькі цінності та ідеали до єдиної позитивної картини майбутнього України.

Другий клас проявів несвідомого торкається проблематики наявності в картині світу українця національного політичного міфу як глибинного шару колективного несвідомого, що виступає в якості основного кореляту сприйняття, оцінки і діяльності в просторі політики. Спираючись на роботи таких вітчизняних вчених, як М. Драгоманов, І. Франко, І. Дзюба, В.Липинський, Є. Онацький, О. Кульчицький, О. Забужко і багато інших, дисертант приходять до такого висновку: національний міф має свої глибокі корені, що сягають історичної давнини, коли відбувалося становлення української нації, та містять позитивний заряд архетипічної надіндивідуальної енергії. Кожна історична епоха надавала свій матеріал для наповнення політичного міфу тими чи іншими рисами, проте, цей процес не був простим механічним перенесенням тимчасових ідеологічних символів у внутрішній психологічний простір нації. Як і будь-який інший вид несвідомого психічного, політичний міф заради найменших змін потребує тривалого, стійкого і постійного впливу тих чи інших знаків ззовні. Так, факт існування Київської Русі тривалий час виступав віссю політичного міфічного українців, штовхаючи їх на постійні революційні й інші методи повернення собі державності.

Водночас, хід української історії, особливостями якого є: боротьба за незалежність, періоди, коли Україна була самостійним державним утворенням лише формально, значний досвід з виживання в умовах політико-культурної неволі, – наклав визначений відбиток на картину світу людей. Цілком несвідомо цей відбиток викликає багато суперечливих і нестійких реакцій із боку суспільства, що забарвлюють життя невірою у власні сили, байдужністю до своєї подальшої долі, ненавистю до усього незвичного, нового з одночасною спробою виходу за рамки стандартного і стереотипного. Як і всяка інша нація, українська несе в собі комплекс позитивних і негативних рис, спроможних направити її або убік трансформаційного розвитку державності, або ж стагнації і регресії.

Третій клас діяльності несвідомого у вітчизняній політиці відображає проблему взаємовідносин між представниками ліберально-демократичного й органічного типу політичної культури, а також носіями змішаних типів. Аналіз проблеми існування архетипних героїв та явищ у суспільно-політичному просторі доводить до висновків, які підтверджують наявність “подвійних стандартів”, тобто сугестивності багатьох українців до архетипного героя “органічного світу”,

незважаючи на зростаючий вплив героя “ліберально-демократичного світу”. Дисертант доходить висновку, що для України реальна можливість виходу з кризового соціально–політичного й економічного положення пов'язана з визначенням суспільством моделі розвитку держави шляхом заповнення єдиним та конкретним змістом кожної з ціннісних абстракцій: “свобода”, “демократія”, “правова держава”, “приватна власність”, “підприємництво” і т.ін. І лише після цього можливо буде сформувати визначений тип політичної культури в якості домінуючого і інтегруючого всі прошарки суспільства навколо єдиного ідейного символу.

У **висновках** дисертації приводяться основні концептуальні положення, що впливають із комплексного вивчення проблеми та доповнюють вже сформульовані висновки в першому і в другому розділах.

Методологічний аналіз впливу несвідомого на простір політики і його прояву в Україні підводить до розуміння того, що спроби якісної трансформації форм політичного процесу тісно переплітаються з уявленнями, устремліннями і світоглядом кожного з членів суспільства, будь то індивід, група, об'єднана економічним інтересом, або ж соціально-політична спільнота. А для вивчення суб'єкта політики доречний синтезуючий підхід політологів, культурологів, психологів, філософів. Тому що сучасний світ – це світ синергетики, в умовах якої політолог не має професійного права залишатися в рамках вузько політологічних понять і поглядів.

Семіотичний простір політичних категорій носія конкретної культури можна визначити як базу, своєрідну психологічну установку, модус подальшого розгортання індивідом своєї діяльності. А формування будь-якого типу політичної культури бере свій початок з тих змістів, якими наповнюються майбутні суб'єкти політики в процесі політичної соціалізації. Отже, одна з головних задач української політології сьогодення – висококваліфікована побудова передачі семантичного простору ліберально-демократичної ідеології сучасній молоді. Ця задача вирішується в рамках розробки ідей національною елітою в цілому й оформлення їх з урахуванням новітніх досягнень в області засобів масової комунікації (як головного постачальника суспільних зразків і архетипів).

Трансформація політичного міфу нації, позбавленого всіх вищезгаданих негативних рис, прямо пов'язана з поверненням до історичного минулого країни з культурологічної та міфотворчої точки зору. Таким чином, українська суспільна свідомість гостро потребує глибинної самоідентифікації з якимось визначеним архетипним героєм (звісно ж, він повинний бути родом із “місцевої” міфології, аби його присутність легко виявилася в несвідомих прошарках колективного психічного), спроможним викликати якісний підйом пасіонарності в найактивнішій частини соціуму.

До проявів несвідомого в політиці також треба віднести всі аспекти “анти”: “анти-взірці”, “анти-цінності”, “анти-ідеали”, “анти-методи” тощо. Спираючись на цей тезис, ми дійшли в

даному дослідженні таких висновків. Українське суспільство, що йде шляхом якісних змін у багатьох сферах життєдіяльності, не має тієї консолідуючої кількості, яка підтримувала б одну державно-політичну ідеологему та одностайно ігнорувала б протилежні ідеологеми, позначивши їх, як “анти-взірці”. На теперішній час населення України за світосприйняттям можна віднести щонайменше до трьох картин світу (причому всі вони не мають рис цілісності, несуперечності, стабільності та стовідсоткової адекватності об’єктивній ситуації).

Одна частина соціуму підтримує ліберально-демократичну ідеологему, друга – органічну, проте більшість населення вважають своїм внутрішнім станом складну еkleктику з найрізноманітніших ідеологем та картин світу. І перші, і другі, і треті, як вже говорилося вище, мають “анти-взірці”: для прихильників ліберально-демократичних цінностей нестерпними є ідеали органічної картини світу, для “традиційників” – навпаки – ліберально-демократична і т.д. Таке протистояння призводить до постійного відтворення бінарної політичної моделі. Третє угруповання своєю внутрішньою і зовнішньою суперечливістю просто дестабілізує та нейтралізує більш-менш чітку спрямованість перших двох груп.

Необхідний керований державними інститутами процес “постачань” західних стандартів життя і рівня соціальних домагань. Поширені в Україні засоби масової комунікації стали причиною виникнення несвідомого почуття невдоволення мас у зв’язку з неможливістю для більшості реалізувати західноєвропейські стандарти життя. Тому сьогоднішня політика у відношенні до того, що повинні поширювати засоби масової комунікації (в якості домінантного, а не виняткового заповнення ефіру), повинна зводиться до окреслення національних символів і архетипів “Кращого”, адаптованих до наявної соціально-економічної ситуації в державі.

Доскональне знання роботи механізмів несвідомого дозволяє використовувати його властивості у своїх, “позитивно-егоїстичних” цілях: інерційність і надіндивідуальність (тобто надміць) тих символів, що стали елементами несвідомого, дозволяє збільшувати “позитивну ірраціональність” української політики. Адже грамотно піднесена по каналах ЗМК інформація про стабільні і реальні соціально-економічні і політичні поліпшення в країні спроможна на декілька порядків оптимізувати психологічний фон життя української нації.

Таким чином, дане дослідження дозволило чіткіше відмежувати роботу несвідомих аспектів психічного в просторі політики завдяки новому методологічному підходові, виявити його універсальну природу, негативні і позитивні сторони проявлення в соціально-політичному середовищі, позначити специфіку його роботи у вітчизняній політичній системі, а також дати певні рекомендації українській соціальній науці щодо подальшої розробки проблеми.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації

1. Локаш О.В. Несвідоме як компонент політичного процесу // Правова держава. – Одеса: Астропринт, 2000. – №2.– С. 111-115.
2. Локаш Е.В. Политика и миф: точки пересечения // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. пр. – Одеса: Юридична література, 2000. – Вип. 8. – С. 151-154.
3. Локаш О.В. Неусвідомлені механізми соціального управління в просторі політики // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. пр. – Одеса: Юридична література, 2000. – Вип. 9. – С. 153-157.
4. Локаш Е.В. Некоторые аспекты проявления бессознательного в пространстве украинской политической культуры // Перспективы. – Одесса, 2000. – №1 (9). – С. 98-102.
5. Локаш О.В. Неусвідомлюваний вплив політичної культури на трансформаційні процеси суспільства в перехідний період // Актуальні проблеми політики. Зб. наук. пр. – Одеса: Юридична література, 2001. – Вип. 10-11.– С. 657-662.
6. Локаш О.В. Соціально-психологічні аспекти формування політичної еліти в Україні // Українська еліта та її роль в державотворенні (матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції). – Київ, 2000. – С.34-38.
7. Локаш Е.В. Политическая социализация: неосознаваемые механизмы влияния на индивида // Молодь третього тисячоліття: гуманітарні проблеми та шляхи їх розв'язання (соціологія, політологія, історія, соціальна психологія, право) (матеріали міжнародної науково-практичної конференції). – Одеса, 2000. – С. 172-177.

Анотація

Локаш О.В. Вплив несвідомого на формування політичного простору. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.02 – політичні інститути та процеси. – Одеська національна юридична академія, Одеса, 2001.

Дисертація присвячена комплексному вивченню проявів несвідомого як одного з основних компонентів, які мають вплив як на позитивні, так і на негативні тенденції в процесах політичної стабілізації та державотворення.

В роботі розглядаються виникнення та розвиток категорії “несвідомого” в соціальних науках в цілому та застосування поняття в політології зокрема.

Автор акцентує свою увагу на необхідності аналізу внутрішньої структури суб'єкта політики за допомогою метода якісних структур з метою якнай докладнішого дослідження впливу несвідомого на політичні процеси.

Виділяються основні класи проявів несвідомого у таких структурних компонентах політичного процесу, як політична соціалізація, політичний міф, політична культура й ідеологія, форми поведінки та методи прийняття рішення в політиці.

У дисертації дається аналіз впливу проявів несвідомого в українській політиці з точки зору збільшення деструктивних та стохастичних чи конструктивних та організаційних факторів суспільного життя.

Ключові слова: прояви несвідомого, вплив несвідомого на політичні процеси, свідоме в політиці, суб'єкт політики, архетипічний взірць, глибинна самоідентифікація суб'єкта політики, політична парадигма.

Аннотация

Локаш Е.В. Влияние бессознательного на формирование политического пространства.

– Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.02 – политические институты и процессы. – Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2001.

Диссертация посвящена исследованию влияния бессознательных процессов на политическую сферу. Тема диссертации базируется на универсальности такого явления, как человеческое бессознательное, и содержит комплексное изучение проявлений бессознательного, как одно из основных компонентов, которые имеют влияние как на позитивные, так и на негативные тенденции процессов политической стабилизации и государственного строительства.

В работе рассматривается возникновение и развитие категории “бессознательного” в социальных науках, а также использование этого понятия в политологии. Исследуются те проявления бессознательного, которые типичны для сферы политического и делается попытка выведения закономерностей их функционирования на уровень теории политики.

Автор акцентирует свое внимание на необходимости анализа внутренней структуры субъекта политики посредством метода качественных структур с целью максимально полного исследования проявлений бессознательного в политике.

Первый раздел диссертации посвящен изучению основных классов проявлений бессознательного в таких структурных компонентах политического процесса как политическая социализация, политическая парадигма, политический миф, политическая культура и идеология, формы поведения и методы принятия решения в политике.

Рассматривается взаимосвязь и взаимообусловленность сознательной и бессознательной сфер психического на общетеоретическом уровне, а также анализ их присутствия в украинской

социально-политической жизни. Автор акцентирует внимание на принципиальной нерасторжимости сознательного и бессознательного при грамотном изучении фактора субъективности в политике.

Во втором разделе диссертации выявляются детерминанты сознательных и бессознательных проявлений в украинской политике. Дается ретроспективный взгляд на процессы формирования содержаний глубинной самоидентификации украинца, его менталитета и картины мира, а также влияние этих процессов на современное поле политики.

В диссертации анализируется влияние проявлений бессознательного в украинской политике с точки зрения увеличения деструктивных и стохастичных или же наоборот, конструктивных и организационных факторов общественной жизни.

В диссертации отстаивается положение о том, что сегодня роль субъективного фактора в политико-правовом развитии Украины должна учитываться в большей степени. Речь идет не только о том, что необходим постоянный анализ тех политических умонастроений, которые господствуют в нашей стране, и учитывание их в политической стратегии. Первостепенное значение приобретает возможность продуманного и целенаправленного трансформирования общественно–политической парадигмы в целом так, чтобы ценности либерально–демократической культуры формировали у индивидов целостную картину мира. Именно таким образом сформированная картина мира и станет главным инструментом по гармонизации отношений между различными социальными группами, между институтами государства и гражданским обществом.

Ключевые слова: проявления бессознательного, влияние бессознательного на политические процессы, сознательное в политике, субъект политики, архетипичный образец, глубинная самоидентификация субъекта политики, политическая парадигма.

Summary

E.V. Lokash. Influence of the Unconscious to the construction of political space. – Manuscript.

Dissertation for the degree of political sciences speciality 23.00.02 – political institutes and processes. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2001.

The dissertation is dedicated to a complex study of demonstrations of the unconscious, as to one of the basic components, which influence to both the positive, and the negative trends of processes of political stabilisation and state construction.

The appearance and development of the term of "unconscious" in political sciences is examined in the work.

The author stresses the attention on necessity of the analysis of internal structure of the subject of politics by means of a method of qualitative structure purpose being detailed research of influence of the unconscious to political processes.

The basic classes of demonstrations of the unconscious in structural components of political process (as political socialisation, political myth, political culture and ideology, forms of behaviour and methods of decision making in politics) are determined.

Key words: demonstrations of the unconscious, influence of the unconscious to political processes, conscious in politics, subject of politics, an archetypal sample, deep self-identification of the subject of politics, political paradigm.